

УДК 711. 4

к. арх., доцент Яценко В.О.,
Київський національний університет будівництва і архітектури**ЧОРНОБИЛЬ – ПРИП'ЯТЬ – ІСТОРІЯ,
АРХІТЕКТУРА, ЗАБУТТЯ**

Зроблена спроба проаналізувати історичний шлях народження та причини зникнення міст. Як приклад, порівняно два міста України з різною історією, призначенням, але однією причиною перетворення їх в міста-фантоми.

Ключові слова: міста-фантоми, Прип'ять, Чорнобиль, генеральний план, історія розвитку, жителі, архітектура.

«Это,
город иллюзия,
город – фантом,
В нем кварталы безлюдны
И пуст каждый дом.
(Соловьев Юрий
Город – фантом)

Міста будують для життя, але життя нерідко іде з них раніше, ніж постаріють стіни. Ці слова колись прочитані, не власний вислів, мабуть чи не найбільш точно передбачають майбутнє багатьох міст світу. Економічний прогрес стає головною руйнівною силою по знищенню міст.

У міст немає майбутнього, час був і буде цьому підтвердженням. Можна ще багато наводити прикладів які підтверджують і заперечують цю теорію, але якби не існувало явище місто-фантом.

В даній статті хочеться поглянути на процес народження міста, його формування та втрату головної складової – жителя, що перетворило його на місто, яке не існує, не живе, покинуте, стає декорацією, яку поступово поглинає час.

Чому ж міста, села вимирають? Вони як і люди мають свою історію, свої радості, злети, розквіт, мають і біди, війни, хвороби та інше.

Переглядаючи історію все більше переконуєшся, що місто має свій час існування від самого короткого, як наприклад, Прип'ять, до міста історія якого складається з багатьох століть – Чорнобиль.

Причини можуть бути самі різні, але результат на жаль один – місто, яке не існує.

Головними причинами загибелі міст ставали:

- стихія, жертвами якої стали міста Геркуланум, Помпеї;
- катаклізми та катастрофи – Нефтегорск, Балестрино, Романьяно аль Монте;

– вичерпані ресурси існування – міста Майя, м. Калманскоп (Намібія) закриття шахт;

- військові дії, м. Вороша (Турція), Мачу-Пікчу знищений іспанцями;
- закриття стратегічних та режимних об'єктів, покинуті міста Сибіру в яких

були розташовані табори в'язнів. Свідомо створювались міста у віддалені від цивілізації без адресу з жителями, які не враховувались в статистиці без зв'язків, з часом за втратою необхідності викреслювались з суспільного життя;

- релігійні явища;
- прорахунки суспільства, або свідоме створення та знищення. Сюди

відносяться міста покинуті через економічну нерентабельність – Детройт, Крако, Ганьон, поселення в зонах штучних водосховищ та багато інших.

До прорахунків суспільства, а не як прийнято і скрізь відмічено, можна віднести і долю двох українських міст Прип'ять і Чорнобиль. А взагалі головною причиною загибелі міст є індустріалізація. Розвиток економіки ніби рухає суспільство вперед, проте він потребує зменшення людського трудового ресурсу. Незайнятість людей призводить до збільшення міграційних процесів через безробіття, вимирання, зменшення кількості населення.

Такий процес особливо відчутний уже тепер в сільському розселенні де кількість вимирання сіл на катастрофічному рівні, слідує малі міста, економічний потенціал яких під ризикою розвитку.

Особливого розвитку цей процес набуває в регіонах видобувної промисловості, де в містах, особливо малих, створилась монопрофільна економіка. Тому розмова про сталий розвиток таких міст як і інших є не що іншим як утопія, а кожен період нового генерального плану хаотичне латання наслідків. Ми весь час «перевершуємо» свої можливості, робимо «більше ніж можемо» та «досягаємо» недосягнутого.

Процес вимирання міст це загальносуспільна трагедія, яка найбільше своє відображення знайшла в США (за статистикою), а за дійсністю є всі догадки, що країни бувшого СРСР не відстали. Явище вимирання, наприклад, замінили терміном – зона відчуження.

Зона відчуження – такий нормативний термін отримала містобудівна наука і практика в 1986 році, отримала і, в якійсь мірі втратила, як елемент системи розселення цілий регіон.

Мал. 1 Рослинність забралась на покрівлі, балкони, карнизи

Прип'ять і Чорнобиль – дивно, але природа і будівлі настільки злились, що уже не відрізнити, час, стиль, все стало ніби природним явищем чи часовим дійством в якому людина програла.

Рослинність забралась на покрівлі, балкони, карнизи (мал. 1). Порушують цю «ідилію» хіба що наслідки «Охорони» залишеного жителями майна (мал. 2). Ні не хтось, ми це зробили, за що буде стидно перед нащадками.

Сьогодні частина речей, які не змогли вивезти «охоронці», уже давно непридатні і заростають бур'янами. Так розповідають очевидці побаченого, що приїждять в Прип'ять, Чорнобиль та багато інших населених пунктів, які уже не так просто знайти серед природи.

Надзорстоко час зрівняв два міста різного віку. Прип'ять, якому сповнилось всього кілька десятків років і Чорнобиль вік якого тягнеться на багато століть в історію.

Сьогодні – це два міста-фантоми, які є центром зони поселень фантомів. Така ж доля спіткала десятки сіл, які жителі змушені були покинути через техногенну катастрофу.

Чи то недбалість людини, чи збіг обставин, чи вплив якихось потойбічних сил, але ми отримали цей спадок і маємо з ним жити.

З історії містобудування нам уже давно звичним став термін місто-фантом і в теорії існує багато класифікацій їх за характером причини виникнення, за існуючим станом, за можливістю подальшої реанімації та інші.

Ми завжди маємо проблему, яку самі створюємо, а потім починаємо обґрунтовувати причини, вивчаємо з усіх сторін, для того мабуть, щоб якимось чином самих себе переконати, що невинуваті.

Час ніби зупинився, символіка радянського періоду, архітектура «розвинутого соціалізму», речі побуту як високе досягнення техніки і науки, порядок цивілізованого суспільства. Для багатьох людей нагадує їх дитинство, юність, які зупинились, тому що середній вік, наприклад, жителів Прип'яті був 25-27 років. А інфраструктура ще тоді була закладена така, якій можна позаздрити дивлячись на новобудови сьогодення. Забудова міста велась комплексно за затвердженим генеральним планом і кращими зразками житлових, обслуговуючих та культурних будівель.

Так, московський архітектор Микола Остоженко розробив та впровадив так званий «трикутний тип забудови» з будинками різної поверховості. Мікрорайони за висотністю та типами житлових будинків були дуже подібні на уже існуючі в Тольятті, Волгодонську та інших містах. Незвичайно широкі вулиці, різноманітний «соцкультбыт». На той час, та мабуть і до сьогодні, місто вважають «еталоном радянського містобудування».

Різнорівнісність житла, готелі, гуртожитки, будинки готельного типу формували основну масу забудови.

Мал. 2 Майно охороняється

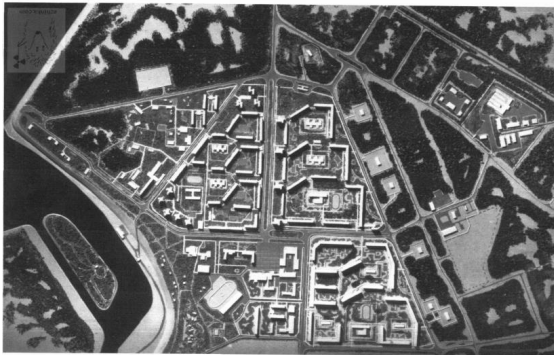
Забудову міста розпочинали з реалізації генерального плану поселення будівельників і експлуатаційників атомної станції розробленого інститутом УралТЕПом в 1968-1970 рр. (мал. 3)

Забудова пропонувалась 5-9 поверховими будинками. В 1970 році вибрані серії були признані як застарілі через недостатню розробку соціальної сфери та центральної частини міста. Генеральний план був повернутий на

доопрацювання, за умови, що це не вплине на будівництво і експлуатацію атомної станції.

Корегування генплану враховувало:

- не порушувати хід будівництва поселення на 1971-1972 роки;
- забудову 1971-1972 рр. вести покращеними типами панельних житлових будинків 5-9-12 поверхів;
- при будівництві об'єктів загального призначення застосовувати каркасні конструкції;
- перспективи територіального розвитку міста;
- споруди загальноміського призначення будувати тільки по індивідуальних проектах.

Мал. 3 Генеральний план м. Прип'ять

Такі складні і передові рішення на той час, залишаються актуальними і сьогодні.

Чітко були обґрунтовані черги будівництва. В планувальній структурі застосовано повне мікрорайонування з чітким нормативним функціональним зонуванням, системою транспортно-пішохідних зв'язків.

Мабуть єдиним в практиці була закладка в вуличну мережу велодоріжок (2,5 м), крім всіх інших видів транспорту. Для малого міста з монопромисловістю, це є і сьогодні частковим вирішенням транспортних проблем.

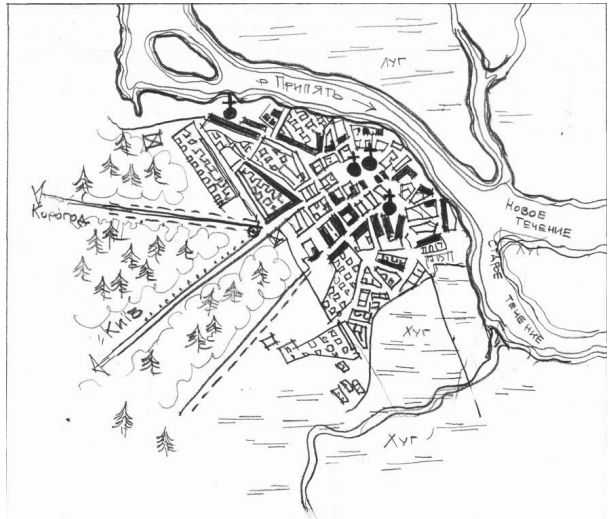
Мале місто, яке мало стати прикладом містобудівної теорії і практики зупинилось у часі і тепер переживає зворотній процес.

Ще важче розповідати про місто, яке мало багатомісячну історію і яке по вині людини загубилось в своїй історії для своїх жителів. В якусь мить майбутнє закрилось набагато років для міста, яке знає весь світ – Чорнобиль.

Не стоїть задача аналізувати історію, суспільство, соціальні, моральні та інші сторони того, що сталося, про це видано багато наукових і літературних праць. Зроблена спроба відтворити одну із сторін зародження, формування планувальної структури міста, як комплексної дії людини і природи, на відміну від штучного утворення, яким стало місто Прип'ять.

Це місто Чорнобиль, спогади про яке уже появились в 11-12 століттях. «Крутой берег Припяти на коем расположен Чернобыль, возвышался под меженным уровнем саженой на 15, так, что местность много похожа на Вышгородскую под Киевом» [2]. Місто яке виникло рядом з селищем Стрижів і в подальшому було в польському, російському і литовському володінні. На початку XIX-XX століття в Чорнобилі жило 16740 жителів, налічувалось 2000 дворів.

Місто, в якому жителі віддавали перевагу пішохідним зв'язкам, за всіма своїми потребами, роботі, побуту, відпочинку, навчанню та іншим. Тому розповіді жителів майже безпомилково формують уяву його містобудівних особливостей. Те, що професіонали називають архітектурними акцентами, для людей просто подія, яка відображена в об'єкті.

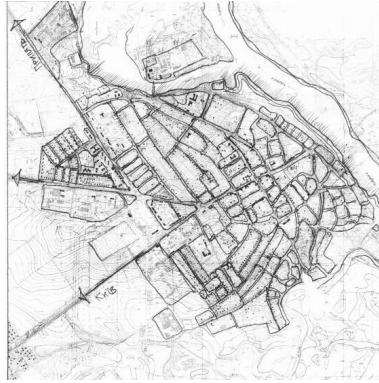
Мал. 4. Схема плану міста Чорнобиль 1868 р.

Місто існувало як живий суб'єкт, а жителі формували його структуру по цеглинках власних доль, з яких його будували.

Тому мабуть в розповідях дуже важко почути професійні архітектурні терміни, а все більше природа, люди, події, випадки. І все-таки місто мало свою архітектуру, яка досить чітко відображала всю історію, свою планувальну структуру, чітку та зрозумілу, яку диктувала сама природа, свою систему життєзабезпечення жителів, організовану та самодостатню. Ця система забезпечувала без особливих зусиль не тільки жителів міста, а і тисячі

відпочиваючих, які кожного літа приїздили відпочити та побачити неповторну природу Полісся.

Першими описами планувальних особливостей міста стали спогади старожилів. Центр міста формували прямі, широкі і регулярні вулиці, які перетиналися під прямими кутами, з посадженими деревами. Будинки дерев'яні, за винятком, трьох, в яких жили євреї. Єврейські будинки через жадібність власників були дуже «скучними».

Мал. 5. Схема генерального плану міста Чорнобиль 1986 р.

Будинки старообрядців, що жили на краю міста в деякій мірі відрізнялись в кращому розумінні, проте менші за єврейські, охайні і навіть красиві. Інші городяни мали будинки менші і простіші.

Такий вигляд характеризував місто, як симпатичне позаштатне містечко, яке знаходилося на значному віддаленні від Києва, що створювало свою специфіку існування.

І жителі якимось чином берегли, не руйнували історію, чи то через помірність та правильність життя, чи можливо і тут природа була сильніша за любі технічні та економічні розвідки. Проте, одного разу не зуміла відстояти себе, за що і поплатилась.

Якщо проаналізувати історичні особливості планувальної структури міста, можна побачити, що стабільність, або як сьогодні модно називати, сталий розвиток зберігався на протязі багатьох століть. Основою міста завжди залишалась ріка Прип'ять, на яку або виходили головні вулиці, або лягали паралельно.

В планувальній структурі міста чітко знайшли відображення особливості етнічної різниці забудови.

Центральна частина, яка забудована щільно змішаними функціями житла, обслуговування, торгівлі в самих різних формах, характерна була завжди для єврейської частини населення.

Індивідуальна забудова з невеликими земельними ділянками, які годували людей, формувала вулиці, які вели до центральної частини, як правило, завжди заселялася старовірами, або містянами, до яких належали в основній масі українці, які знаходили тут захист від царської розправи. Тому

можна вважати, що межею міста в давнину були райони заселені українцями. З часом переселенці з Росії почали селитись за міською межею. Розподіл існував майже завжди і навіть тоді, коли все було одним містом, розподіл був в характері господарювання. Проте, багато століть місто жило, а розподіл залишався хіба що на кладовищі де сформувались три окремі зони: єврейська, українська і російська, в цілому ж все перемішалось.

В структурі міста чітко виділялась центральна частина, яка сформувалася лінійно, виробнича зона, на околиці, рекреаційна зона вздовж річки і житлова, яка також старалась не відходити далеко від неї.

Навіть тепер, коли верх почала брати природа, розміри вулиць і характер їх забудови вражає своєю відповідністю їх значенню в генеральному плані. Не дивлячись на перший погляд на деяку хаотичність житлових кварталів, мабуть враховувались особливості мережі вулиць, в місті важко заблудитись. В них є якась таємна особливість містобудівного порядку, що головне, що другорядне, а що пов'язує і заповнює вільні території тою чи іншою функцією необхідною саме в цьому місці.

Історія не змінила тенденції розвитку генерального плану, не сталося і значного територіального розповзання. Здається місто розуміло, що йому виділяє природа, а можливо руки архітекторів просто не доходили до створення проблем.

Прикладом можуть слугувати ряд міських акцентних місць, які навіть після зміни функції залишались головними в планувальній структурі.

Так, в самому центрі, на горі в давнину стояв замок з укріпленням з якого і розпочало розвиток місто. В 15 столітті замок був зруйнований, а на початку 16 ст. замок було відбудовано в камені, якого в даному місці майже не було і везли його по річці. Відбудова замку як фортеці дала поштовх будівництву і поселенню нових жителів, міщан, баяр, а територіально замок з прилеглими землями стали називати містом.

І знову в 1740 році замок руйнують уже гайдамаки, а разом з ним і костел, який розміщався з іншого боку вулиці, навпроти.

Через 20 років власник Чорнобиля Ян Ходкевич відбудовує замок на тому ж місці уже вчетверте. Остаточо замок згорів уже в 1918 році, проте місце оставалось центральною частиною міста, яка змінила функцію на міський парк. Костел зруйнували також в цей період, а на його місці збудували казарму, яка була перебудована під школу.

Незмінною за функцією багато віків залишається забудова Іллінської гори, а саме ще з 16 ст. тут розміщався Іллінська церква, школа та будинки священників. Її також не оминули перебудови після яких її знову відбудовували. На протязі всієї історії незмінно головною вулицею зоставалася

вул. Корогодська (Радянська), яка брала початок від річки Прип'ять, важко піднімалась на гору і тільки тоді випрямлялась і тримала все місто в чіткому, зрозумілому стані.

Забудова житловими будинками головної та прилеглих вулиць навіть сьогодні ще дає можливість побачити її різкий характер і особливо різноманітну національну палітру. Ця тема заслуговує окремої публікації, поки ще є можливість це бачити, хоч і в недосить чіткому вигляді, «охороняли».

Розглядаючи ці два міста можна зробити наступні висновки не зважаючи на долю, що їх спіткала:

– два міста з різною історією є яскравими прикладами містобудівної практики. 1. Створення за короткий термін нового міста; 2. Еволюційний процес гармонійного формування міста з багатовіковою історією і природою;

– чітко проявились два підходи містобудівної практики, агресивний, територіальний, кардинальний наступ на природу і сталий еволюційний хід толерантного співіснування природи і урбанізованих територій;

– попри всі негаразди і в одному і другому випадку основним фактором була людина, створення максимально комфортних умов її проживання. Різниця лише в тому, що для Прип'яті це інтенсивні технології майбутнього, а в Чорнобилі помірний процес пізнання майбутнього через минуле;

– міста, як дві протилежності між якими кілька століть, а умови проживання були однаково зрозумілі для їх жителів, коли і в який час вони живуть;

– втіленням перспективних поглядів архітекторів на прикладі м. Прип'ять стали чітке розуміння задач, термінів, розвиток економіки і що головне, обмеження в часі реалізації, що не дозволило втручатись непрофесійним сферам;

– історично-природна складова міста Чорнобиль стримувала егоїзм архітектурної діяльності, що не дозволило вносити кардинальні зміни до планувальної структури;

– різний час народження, різний термін існування, різні соціально-демографічні складові, економічний потенціал, темп життя, проте одно для цих міст спільне – кінець існування – міста фантоми, міста, які не існують.

Чуєш, роде мій ріднесенький,
Хоч би вийшов хто хоч однесенький;
Що ж це двері всі позамикані?
Чи приїхали ж ми некликані?
Ой ти, роде мій, роде, родоньку!
Чом бур'ян пішов по горо доньку?

Роботящий мій з діда-прадіда!
Двір занедбаний, Боже праведний!
Ліна Костенко

Література

1. Черніговець М.В., Черніговець Н. Чорнобиль: іст. нарис. К.: Неопалима купина. 2011. 312 ст.
2. Лаврентій Похилевич. Краєзнавчі праці. Біла Церква. Видавець Олександр Пшонківський. 2007.
3. Кругленко В. Чорнобиль. Історико-літературний нарис. – Полтава: Довкілля. К., 2006 – 160 с.
4. Лаврентій Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. Біла Церква. Видавець Олександр Пшонківський. 2009.
5. Клепацкий П. Очерки по истории Киевской земли. Литовский период. Біла Церква. 2007.

Аннотация

В статье сделана попытка проанализировать исторический путь рождения и причины исчезновения городов. В качестве примера проведено сравнение двух городов Украины с разной историей, значением, но с общей судьбой, превращения их в города-фантомы.

Ключевые слова: города-фантомы, Припять, Чернобыль, генеральный план, история развития, жители, архитектура.

Abstract

An attempt to analyze the historical way of birth and the reasons for disappearance of the cities is made in this article. The comparison of two Ukrainian cities with different history and value, but common destiny of turning into phantoms is made as an example.

Keywords: phantoms cities, Prypyat, Chornobyl, masterplan, history of development, inhabitants, architecture.